

УДК: 611(092)"1872/1952"

Міннібаєва А.М., Ярмоленко О.С., Устянський О.О.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВИЙ ПОДВИГ ВІКТОРА МИКОЛАЙОВИЧА ШЕВКУНЕНКА

Сумський державний університет, кафедра анатомії людини

Віктор Миколайович Шевкуненко залишив величезний слід у медицині, змінивши повністю підхід до її викладання, удосконаливши знання, якими користувались тогочасні анатоми, та за якими навчався сам. Він вніс зміни в ту систему, яка функціонувала багато років, і виховала не одне покоління лікарів, пройшов через критику та недовіру світил анатомічної науки того часу. Віктору Миколайовичу за час завідування кафедрою оперативної хірургії і топографічної анатомії Військово-медичної академії вдалося створити велику школу фахівців в області оперативної хірургії і топографічної анатомії. Під його керівництвом було підготовлено понад 90 дисертаційних досліджень. Більше 40 його учнів і співробітників стали керівниками різних кафедр.

Ключові слова: Шевкуненко В.М., оперативна хірургія, топографічна анатомія.

Віктор Миколайович Шевкуненко залишив величезний слід у медицині, змінивши повністю підхід до її викладання, удосконаливши знання, якими користувались тогочасні анатоми, та за якими навчався сам. Він вніс зміни в ту систему, яка функціонувала багато років і виховала не одне покоління лікарів, пройшов через критику та недовіру світил анатомічної науки того часу. Його досліди продовжують критикувати і зараз, довкола цієї особистості й досі відбуваються суперечки. У науковому доробку В.М. Шевкуненка більше 400 наукових праць, понад 700 захищених дисертацій, у тому числі більше 30 докторських, численні доповіді, що привертали увагу на засіданнях наукових колегій, ціла низка

прекрасно описаних алгоритмів по оперативній хірургії та прикладній анатомії. Кількість відомих на весь світ професорів (44!), а також хірургів, які були ним виховані, вражає. Але факти лишаються фактами.

Народився видатний хірург у невеликому містечку Мезені Архангельського повіту 17 лютого (старий стиль) 1872 року в родині заможного купця II гільдії. Сім'ю Шевкуненків там досі пам'ятають і цінують – дім, де виріс відомий лікар (рис. 1). Його фасад і дотепер прикрашає іменна табличка.

Родовід Віктора Миколайовича бере початок з України. Його прадід, Єремій Шевкуненко, прибув у ці краї як засланий «за пороки» та жебрацтво в 1801 році з м. Охтирка (нинішня Сумська обл). Не маючи ніяких коштів, він зумів заснувати риболовецьку справу, яку згодом продовжили нащадки. Сини Віктор (дід Віктора Миколайовича) і Степан заснували торговий дім «Шевкуненко і сини», обидва не раз обіймали посаду міського мера. Вони були відомою благодійною, добропорядною сім'єю. Пам'ятні знаки та дошки збереглися в Мезені до цього часу (рис. 2). Вони оберігаються містянами з великою повагою [1].

Рис. 1. Будинок, де 17(29) лютого 1872 року народився вчений.

Рис. 2 Меморіальна дошка на фасаді будинку

Мезень – особливе місто. Його населення на той час дуже різноманітне – моряки, які підкорювали майже увесь світ, торговці, які відбували покарання – досить цікава публіка [1]. Не має сумніву, що саме місце народження і дитинство вплинуло на характер майбутнього лікаря.

Дев'ятирічним юнаком Віктор Миколайович почав офіційне навчання у Ломоносівській гімназії міста Архангельськ, яку закінчив 1890 року. У серпні цього ж року вступив до Військово-медичної академії міста Петербургу. Цей період ознаменувався переходом від трирічного навчання до п'ятирічного. Молодого юнака навчали відомі на весь світ вчителі, одним з яких був професор Сергій Миколайович Деліцин – людина, чії ідеї Шевкуненко втілював у життя.

З третього курсу Віктор Миколайович почав проявляти велику зацікавленість до хірургії, яка стала його улюбленим заняттям. У 1895 році В.М. Шевкуненко закінчив з відзнакою та золотою медаллю медичну академію. Цього ж року він склав іспит для підвищення своєї кваліфікації. Суть цього іспиту полягала в написанні твору на задану тему. Отримавши найбільш високу оцінку, претенденти вступали в Інститут вдосконалення

лікарів (датою заснування якого вважається 1858 рік). Тут готувались майбутні лікарі та доценти як для академії, так і для інших факультетів країни. Для цього протягом 3-х років проводились лабораторні та інші дослідницькі роботи, які мали закінчитись написанням дисертації для отримання наукового ступеня [3]. В.М. Шевкуненко працював над темою «Сучасне лікування клишоногості», яку закінчив через два роки, і захистив на конференції в академії у 1898 році. Варто додати, що з моменту закінчення свого навчання він був зарахований до клініки госпітальної хірургії, котру на той час очолював професор Рашімов В.О., який за короткий термін (1890-1901 рр.) виховав цілу плеяду знаменитих лікарів.

Наступним етапом удосконалення В.М. Шевкуненка як лікаря було відвідування закордонних клінік міст Австрії, Парижа, Лондона, Берліна, Цюріха, Нью-Йорка, де він поглибив свої знання з анатомії, хірургії та деяких інших медичних дисциплін. Завдяки здобутим знанням Віктор Миколайович написав свій «Звіт про закордонні поїздки» в 1889-1900 та 1902 рр.

У 1903 році помер професор Рашімов В.О., після чого В.М. Шевкуненко почав працювати під керівництвом професора С.П. Федорова, який приділяв багато уваги дослідженням з урології. Будучи ординатором клініки, В.М. Шевкуненко виконував ряд анатомічних робіт, вивчав нові матеріали з дослідження тазового відділу очеревини, пристінкової частини сечоводу, про мінливість трикутника сечового міхура та сім'яних пухирців. Вивчав дугу аорти та долонну поверхню кисті. Завдяки цьому і сформувався твердження про існування вираженої анатомічної мінливості органів та систем, зародилося уявлення про типову анатомію.

У 1905 році, не залишаючи клініки, В.М. Шевкуненко став прозектором на кафедрі оперативної хірургії і топографічної анатомії Військово-медичної академії (ВМА). Прозектор (буквально – людина, яка

виконує розтин та навчає цьому студентів) – вчена посада, яка нині відповідає асистенту, у великих лікарнях тоді була в штаті обов'язкова.

Йшла російсько-японська війна. Усі викладачі були мобілізовані Червоним Хрестом. Саме тоді В.М. Шевкуненко отримав своє перше бойове хрещення – він працював у Військовому відомстві, організовував евакуацію поранених, вів статистику втрат. У 1907 році Віктор Миколайович уперше почав читати курс лекцій Раді професорів, за що отримав ступінь приват-доцента. Після відставки С.М. Деліцина, в жовтні 1911 року В.М. Шевкуненко очолив кафедру оперативної хірургії та топографічної анатомії ВМА. Завдяки цьому викладання анатомії отримало клінічний аспект.

У 1911 році, втілюючи в життя мрії свого викладача, професора С.М. Деліцина, він уперше в історії ввів програму обов'язкових практичних занять з тваринами [4]. Віктор Миколайович створив на кафедрі лабораторію та віварій: організував клініку для тварин. Вміння виходити тварину після важких операцій він вважав не менш важливим, ніж саму операцію. Щодо учнів В.М. Шевкуненка, то вони мали побувати в ролі кожного учасника операції: хірургічною медсестрою, наркотизатором, хірургом тощо. Віктор Миколайович постійно вдосконалював методику, розробив правило «демонструвати руками слухачів». Навчальні групи складали 7-8 осіб під час роботи з трупами і 5-6 під час роботи з тваринами.

Протягом майже 40 років кафедра оперативної хірургії та топографічної анатомії під керівництвом В.М. Шевкуненка перетворилася на велику науково-теоретичну школу, що розробляла анатомічні основи практичної хірургії. Результатом цієї титанічної роботи стало створення вчення про індивідуальну мінливість органів і систем тіла людини.

Згідно вчення, будова і топографія тіла людини, з одного боку, не являються постійними та змінюються з віком. З іншого боку, індивідуальні та вікові варіанти піддаються систематизації і можуть бути об'єднані в декілька певних типів та розпізнані на основі зовнішніх ознак (загального habitus, даних антропометрії та ін.). Практичним результатом вчення є втілення в клінічну хірургію ряду оперативних доступів до різних органів, розроблених Віктором Миколайовичем та його учнями, з урахуванням типових та вікових особливостей хворого. Установлення ним двох типів галудження значних артеріальних стовбурів – магістрального та розсипного – має велике практичне значення (гемостатичний ефект перев'язування пошкодженої артерії та ймовірність ішемічного некрозу після нього).

Усі ці роки були важкими для населення: російсько-японська війна, Перша світова війна, Жовтнева революція, громадянська війна. Ці події торкнулись і Віктора Миколайовича, адже він не залишав свого робочого місця [3]. Біограф і учень Віктора Миколайовича професор Є. М. Маргорін писав про цей час так: «Утром – клиника, амбулатория, больные; вечером – кафедра, преподавание, изучение препаратов. Он повторял в науке путь И.В. Буяльского, Н.И. Пирогова и других выдающихся соотечественников, сочетавших воедино анатомические изыскания с занятиями в хирургической клинике, теорию и практику» [8].

Умови для наукової роботи були несприятливі. Та все ж продовжувались досліді. В.М. Шевкуненком була організована перша група дослідників, до якої входили: Геселевич А.М., Купріянов П.А., Лисицін К.М., Вишневський О.О. та ін.. І також до роботи були притягнуті позаштатні лікарі-дослідники. Загалом кафедра перетворилась на інститут оперативної хірургії з числом співробітників до 35 осіб.

У 1925 році побачила світ невелика за об'ємом, але змістовна брошура «Типова та вікова анатомія» професора В.М. Шевкуненка, яка за часи «коричневої чуми» викликала резонанс, а після другої світової війни – багато критики.

Велика робота була проведена по підготовці та виданню монографії «Атлас периферичної нервової та венозної систем» (1917-1943). Ще у вступі автор наголошує на тому, що ці матеріали не викладені повністю, адже частина з них втрачена. За цей великий вклад у вивчення медицини професор Шевкуненко В.М. та його учень професор Максименков О.М. отримали диплом лауреатів Державної премії I ступеня в Москві у 1943 році.

У наукових досліджах використовувалися всі необхідні методики: пошарове препарування, розпил заморожених трупів, фіксація органів голками, ін'єкції спеціальних речовин у міжтканинний простір, у судини та трубчасті органи, імітація патологічних процесів, метод проєкційних малюнків, експеримент на трупі, рентгенографія тощо. Висновки з кожного питання робились на дослідженні не менш 100 об'єктів (у деяких випадках до кілька сот). Отримані дані оброблялись за допомогою варіаційної статистики. Такі праці вражали сучасників, на засіданнях анатомів школа Шевкуненка представляла найбільше результатів. У 1920 році В.М. Шевкуненка зарахували до Хірургічної спільноти ім. Пирогова.

Окрім викладання, Віктор Миколайович займався окремими циклами в клініках з урологами, травматологами, ортопедами, стоматологами, нейрохірургами та отоларингологами [4]. У кінці 20-х років багато з учнів В.М. Шевкуненка здобули звання професора, працювали на кафедрах та в лікарнях країни. А на зміну їм прийшли нові. Серед них – Т.В. Золотарьова, Є. М. Маргорін, О.М. Максименков та ін.[6]

З 1929 року Шевкуненко почав працювати завідувачем кафедри оперативної хірургії в інституті вдосконалення лікарів [4]. У 1931-1934 та 1935-1938 роках він обирався членом Ленінградської народної ради, приймав рішення та був засновником ідей щодо створення медичних закладів у Ленінграді [4]. У 1935 році був нагороджений Орденом Трудового Червоного Прапора. Під час війни з Фінляндією (1939-1940) був головним консультантом з питань евакуації поранених. [3]

У роки Великої Вітчизняної Війни професор працював на двох кафедрах. Багато з його учнів працювали на фронтах, а він лишився в Ленінграді та організовував надалі наукову діяльність. З 22 червня 1941 року по вересень 1941 одночасно В.М. Шевкуненко був працівником в Управлінні Ленінградського фронту з питань евакуації.

Восени 1941 року Академія була евакуйована в Самарканд, і вже у січні 1942 р. робота кафедри топографічної анатомії та хірургії була там відновлена. [7]. Навчальний процес здійснювався в три зміни. Особлива увага приділялась підготовці військово-польових хірургів. Продовжувалась і науково-дослідницька робота. У роки другої світової війни В.М. Шевкуненко був консультантом при начальнику Головного військово-санітарного управління.

Восени 1942 року В.М. Шевкуненко і його учень О.М. Максименков були відряджені до Москви для створення Військово-медичного музею, який у 1945 році був перевезений до Ленінграду. Під час створення музею ним були організовані курси вдосконалення військово-польових хірургів, де він проводив заняття і читав лекції.

Під його редакцією у 1944 році вийшла книга «Техніка хірургічних операцій». Вона користувалася великою популярністю серед хірургів. Усі свої нові розробки та роботи В.М. Шевкуненко з учнями постійно

опубліковував. Кількість доповідей, статей, наукових доробків вимірюється сотнями.

Та необхідно взяти до уваги стан здоров'я професора. Очевидець та учень В.М. Шевкуненка професор Є.М. Маргорін писав:

«...Виктор Николаевич отличался завидным здоровьем, выглядел намного моложе своих лет, почти не болел. Тем неожиданней и тяжелее был для него удар – заболевание глаукомой. В один из дней сентября 1940 года у него внезапно развился приступ болезни, и с тех пор год за годом он стал терять зрение.

В конце 1949 г. наступила полная слепота. Она явилась тяжким испытанием для Виктора Николаевича, но и тогда он не сетовал на судьбу и несчастье переносил с поразительной выдержкой. Чем труднее ему становилось, тем сильнее сопротивлялась его воля. Когда он не смог самостоятельно ориентироваться на кафедре, то попросил протянуть шнуры на лестнице и в своем кабинете, чтобы ходить без посторонней помощи. Тихой печалью веяло от его согбенной фигуры, невыразимо тяжело было смотреть на его невидящие глаза...

Виктор Николаевич боролся за жизнь и всячески стремился поддерживать свой уклад рабочего дня. Он по-прежнему продолжал ежедневно приезжать на кафедру, интересовался научными исследованиями, диктовал ответы на письма, вел прием больных... Но как ни сопротивлялась могучая воля Виктора Николаевича, годы и болезнь брали свое...» [8].

З цього ясно, чому він не оперував під час війни, і чому його найбільші літературні здобутки лише відредактовані ним, а не описані самостійно.

Помер лікар у липні 1952 року, перенісши інсульт та двобічну пневмонію. Похований на Богословському цвинтарі в Санкт-Петербурзі [9].

Наприкінці життя він залишив свою облаштовану квартиру у Ленінграді, перебрався жити до с.Лахта. До останнього приймав пацієнтів у себе вдома, нікому не відмовляв. Читаючи спогади його учнів, усі як один описують скромного тихого чоловіка, який не любляв шанобливих звертань, а віддавав перевагу скромному, звичайному спілкуванню. Про це свідчать і його фотографії, для такого діяча опублікованих дуже мало, а на тих, що є, він завжди займав місце ззаду, в останньому ряду [8].

Шевкуненко був одружений на Екк Ользі Миколаївні, яка трагічно загинула 1921 року під час кінної прогулянки. Кінь несподівано побіг уперед, Ольга Миколаївна впала та розбила голову. Віктор Миколайович дітей не мав, після трагедії, що сталася з його дружиною Ольгою, так ні з ким не одружився. Сестра Ольги, Зінаїда Миколаївна, після її загибелі переїхала в їхній дім. Там вона виконувала роль секретаря – розбирала рукописи, допомагала Шевкуненку вести справи. Віктор Миколайович допомагав донькам брата Миколи після його смерті – їх було шестеро [1].

Дуже шкода, що для людини, яка за життя стільки зробила для людства та медицини, досі не відкрили дім-музей. Цікавим є той факт, що пам'ятник був встановлений на могилі хірурга сім'єю його учня – Є. М. Маргоріна, і після зруйнування у 1998 році його так і не відновили (рис. 3).

Рис. 3. Пам'ятник на могилі вченого.

Список використаних джерел

1. Мезенський краєзнавчий музей, сайт. – Режим доступу: <http://kraeved29.ru>; [http://mezmuseum@mail.ru](mailto:mezmuseum@mail.ru)
2. Мезенское общество, сайт. – Режим доступу: <http://fyodors.narod.ru/sloboda/society.htm>
3. Беков Д.Б. Шевкуненко Виктор Николаевич (1872-1952) / Д.Б. Беков // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2003. – Т. 2, №3. – С. 7-13.
4. Тейкина О.Ю. Вариационная (типовая) анатомия и ее создатели В.Н. Шевкуненко и А.М. Геселевич (биографии на этапах истории) / О.В. Тейкина // Математическая морфология. Электронный математический и медико-биологический журнал. – Т. 12, № 2. – 2013.– URL: <http://www.smolensk.ru/user/sgma/MMORPH/TITL.HTM>

5. Шевкунено В.Н., Геселевич А.М. Типовая анатомия человека. — Л., 1935. — 232 с.

6. О.Ю. Половик, М.М. Коптев, Ю.В. Підмогильний. Золотарьова Тамара Василівна (до 100 річчя з дня народження та 75-річчя від початку наукової, педагогічної та громадської діяльності) / О.М. Проніна, А.М. Білич, С.І.Данильченко [та ін.] // Вісник проблем біології та медицини. – Т. 1(94) , № 4.–2012 – С. 8-10.

7. Санкт – Петербурзька воєнно-медична академія ім. Кірова, сайт. – Режим доступу: http://www.vmeda.org/istoria_akadem.html

8.Маргорин Е.М. В.Н. Шевкуненко, 1872-1952. – Л., 1963. – 100с.

9. Богословське кладовище м. Санкт-Петербург, сайт. – Режим доступу: <http://nekropol-spb.ru/main/cemeteries/bogoslovskoe/shevkunenko-viktor-nikolaevich/>

Реферат

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ И НАУЧНЫЙ ПОДВИГ ВИКТОРА НИКОЛАЕВИЧА ШЕВКУНЕНКО

Миннибаева А.М., Ярмоленко А.С., Устьянский О.А.

Ключевые слова: Шевкуненко В.Н., оперативная хирургия, топографическая анатомия.

Виктор Николаевич Шевкуненко оставил огромный след в медицине, изменив полностью подход к ее преподаванию, усовершенствовал знания, которыми пользовались тогдашние анатомы, и по которым учился сам. Он внес изменения в ту систему, которая работала много лет, и воспитала не одно поколение врачей, прошел через критику и недоверие светил анатомической науки того времени. Виктору Николаевичу за время заведования кафедрой оперативной хирургии и топографической анатомии Военно-медицинской академии удалось создать крупную школу специалистов в области оперативной хирургии и топографической

анатомии. Под его руководством было подготовлено более 90 диссертационных исследований. Более 40 его учеников и сотрудников стали руководителями различных кафедр.

Summary

LIFE AND SCIENTIFIC FEAT OF VIKTOR SHEVKUNENKO

Minnibajeva A.M., Yarmolenko A.S., Ustyanskiy O.A.

Key words: Shevkunenko V.N., operative surgery, topographic anatomy.

Viktor Shevkunenko left a huge mark in medicine, completely changing its approach to teaching by having improved the knowledge used by anatomists before. He greatly contributed to the system of medical doctors' training that effectively worked for many years and had brought up a generation of doctors; he went through criticism and distrust of anatomical science luminaries of his time. Being the chairman of the department of operative surgery and topographic anatomy of the Military Medical Academy, Viktor Shevkunenko established a large school of specialists in the field of operative surgery and topographic anatomy. Under his leadership, more than 90 dissertations were defended. More than 40 of his students and colleagues became leaders and chairmen of the various departments.

Міннібаєва А.М. Життєвий шлях та науковий подвиг Віктора Миколайовича Шевкуненка /А.М. Міннібаєва, О.С. Ярмоленко, О.О. Устянський// ВДНЗ "УМСА": Вісник Української медичної стоматологічної академії. – 2016. – Т. 16, №4 (56), ч.2. – С. 275-279.